

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ՀԵՐԱՅԻ ՏՈՒՐՅԱԿ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ
ԵՎ ՉԱՐԳԼՕՄԱԿ ՀԵՌԱԿԱՐՄԵՐԸ
ARMENIAN STUDIES TODAY
AND DEVELOPMENT
PERSPECTIVES

Միջազգային համաժողով
Երևան, 15-20 սեպտեմբերի, 2003 թ.
International Congress
Yerevan, September 15-20, 2003

Ձեկուցումների ժողովածու
Collection of papers

ՀԱՅ ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

Գևորգ Գյողակյան
Հայաստան

Հայ երաժշտության տեսական գիտելիքների զարգացած համակարգը սկսել է յևալորվել դեռևս միջին դարերում: Դրա առավել հայտնի նվաճումը ծայնեղանակներին վերաբերող ինքնատիպ ուսմունքն է:

XX դ. սկզբում հայ երաժշտության ազգային առանձնահատկությունների վերաբերյալ խորաթափանց ուսումնասիրություններով հանդես եկավ մեծանուն Կոմիտասը՝ հիմք դնելով ժամանակակից հայ երաժշտագիտությանը: Հետագա տարիներին սկիզբ առավ ինչպես անցյալի հարուստ ժառանգության, այնպես էլ ժամանակակից երաժշտական իրականության կանոնավոր ուսումնասիրությունը: Մեծ մասամբ դա կապված էր գիտահետազոտական կենտրոնի ստեղծման հետ, որը կոչված էր նոր, ավելի բարձր մակարդակի հասցնել ազգային արվեստաբանությունը:

1943 թվականին նորաբաց Գիտությունների ակադեմիային առընթեր ստեղծվեց երաժշտության պատմության և տեսության սեկտորը, իսկ դրա հիման վրա 1958-ին կազմավորվեց արվեստի ինստիտուտը, որն արվեստագիտության զարգացման կենտրոն դարձավ մեր հանրապետությունում:

Հատկապես այստեղ էին ստեղծվում Ք.Քուչնարյանի, Ալ. Շահվերդյանի, Գ.Տիգրանովի երաժշտագիտական հիմնարար աշխատությունները, որոնք այսօր հիրավի մենք դասական ենք համարում: Առանձնապես հարկ է նշել Քուչնարյանի «Հայ մոնոդիկ երաժշտության պատմության և տեսության հարցեր» հետազոտությունը՝ հայ ազգային լադային համակարգի մասին իր խորապես մշակված ուսմունքով: Քուչնարյանի աշխատությունը միջազգային ճանաչում է ստացել և մինչև օրս մնում է հայ երաժշտագիտության առավել հեղինակավոր և համապարփակ տեսական ուսումնասիրությունը:

Հայ երաժշտագիտության զարգացումն առանձնապես մեծ թափ ստացավ անցած հարյուրամյակի 50—80-ական թվականներին: Ասպարեզ մտավ տաղանդավոր և նախաձեռնող երաժշտագետ-համախոհների մի ամբողջ խումբ՝ Ռոբերտ Աթայան, Մաթևոս Մուրադյան, Ալեքսանդր Թադևոսյան, Կարինե Խուրաբաշյան, Մարգարիտ Տեր-Սիմոնյան, Ռաֆայել Ստեփանյան, Շուշանիկ Ափոյան, Անահիտ Գրիգորյան, Մարինա Բերկո, Մարգարիտ Ռուխկյան, Արաքսյա Սարյան, Արմեն Բուդադյան, Իրինա Տիգրանովա, Ռուզան Մազմանյան: Նրանց ջանքերով գրվեցին և հրատարակվեցին բազմաթիվ արժեքավոր աշխատություններ, որոնք ընդգրկում էին ինչպես անցած, այնպես էլ արդի ժամանակների հայ երաժշտության բոլոր գլխավոր երևույթները: Դրանք հետազոտություններ են, որոնք լուսաբանում են առաջատար ժանրերի զարգացման պատմությունը՝ օպերա, բալետ, սիմֆոնիա, վո-

կալ-սիմֆոնիկ, դաշնամուրային, կամերային-վոկալ երաժշտություն, կամերային-նվագարային անսամբլներ: Դրանք նաև մեծածավալ մենագրություններ և տեսական բնույթի ժողովածուներ են ազգային խոշորագույն կոմպոզիտորներ Կոմիտասի, Ալեքսանդր Սպենդիարյանի, Ռոմանոս Մելիքյանի, Քրիստափոր Կարա-Սուրբայի, Նիկողայոս Տիգրանյանի և շատ ու շատ ուրիշների մասին:

Առաջին հաջողված փորձերն արվեցին նաև հայ երաժշտության՝ ինչպես առանձին փուլերի, այնպես էլ ողջ պատմական զարգացման գիտական ընդհանրացման ուղղությամբ:

Հայ միջնադարյան երաժշտության ուսումնասիրման նոր շրջանը կապված է Նիկողոս Թահմիզյանի բազմաթիվ արժեքավոր աշխատությունների հետ: Նյութերի լայն ընդգրկումը, և՛ իբրև երաժշտագետի, և՛ իբրև բանասերի նրա լուրջ պատրաստվածությունը, հազվագյուտ աշխատասիրությունը, գիտական բարեխղճությունը՝ ահա Թահմիզյան-գիտնականի հատկանշական գծերը:

Սփյուռքի երաժշտությանը և երաժշտական գործիչներին ծանոթացնելու ուղղությամբ բեղմնավոր աշխատանք է կատարել Ցիցիլիա Բրուտյանը:

Մեր երաժշտագիտության առանձին բնագավառն է կազմում մայրենի լեզվով դասագրքերի ստեղծումը ուսումնական հաստատությունների համար: Այստեղ առաջին հերթին պետք է նշել Աննա Բարսամյանի և Մարգարիտ Հարությունյանի «Հայ երաժշտության պատմությունը», Մարգարիտ Բրուտյանի «Հայ ժողովրդական երաժշտական ստեղծագործություն», Էդուարդ Փաշինյանի հարմոնիայի և պոլիֆոնիայի դասագրքերը, Նովալիս Դերոյանի դասագիրքը երաժշտական ձևերի մանիայի դասագրքերը, Նովալիս Դերոյանի դասագիրքը երաժշտության դասագրքերը դպրոսին: Նշեն նաև վերջերս շքեղ հրատարակված երաժշտության դասագրքերը դպրոցականների համար (հիմնական հեղինակներ՝ Յուրի Յուզբաշյան, Ալինա Փահլևանյան):

Այսպիսով, համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցում ստեղծվեց մի ստվար երաժշտագիտական գրադարան, որն առանց վարանելու կարելի է համարել մեր ազգային երաժշտագիտության յուրատեսակ շտեմարան:

Ցավոք, 90-ականներին վիճակը փոխվեց, համարյա դադարեց պետական հովանավորությունը, և երաժշտագիտությունը, ինչպես և գիտության այլ բնագավառներ, հայտնվեց ծանր վիճակում: Այնուամենայնիվ, մեր գիտնականներն աշխատել են հաղթահարել եղած դժվարությունները:

Հակիրճ ձևով կփորձեն պատկերացում տալ վերջին տարիների ձեռքբերումների, բացերի և անելիքների մասին:

Մեր երաժշտագիտությունը զարգացել և զարգանում է երեք հիմնական ուղղություններով: Դրանք են՝ մեր դասականների ստեղծագործական ժառանգության տպագրության նախապատրաստումը և հրատարակումը, հայ երաժշտության պատմությունը և տեսությունը, երաժշտական ֆուլկլորագիտությունը:

70-ական թվականների սկզբին ավարտվեց Ալեքսանդր Սպենդիարյանի երկերի ժողովածուի 10 հատորյակի լույս ընծայումը, որը նախապատրաստեց տաղանդավոր ու փորձառու երաժիշտ Գևորգ Բուդաղյանը: 1960 թվականին լույս տեսավ Կոմիտասի երկերի ժողովածուի առաջին հատորը՝ Ռոբերտ Աթայանի խմբագրմամբ: Պրոֆեսոր Աթայանի կյանքի օրոք հրատարակվեց 6 հատոր: Դրանցում լիովին ներկայացված են կոմպոզիտորի աշխարհիկ ստեղծագործությունները: Վերջին 6-րդ հատորը, որն ընդգրկում է Կոմիտասի դաշնամուրային գործերը, լույս տեսավ 1982 թվականին: Այս վրա հասավ երկարատև դադար:

Ծանր ժամանակաշրջան սկսվեց: Եվ չնայած Ռոբերտ Աթայանը շարունակում էր եռանդուն աշխատել և կարողացավ հրատարակության պատրաստել Կոմիտասի «Պատարագը», մի շարք ազգագրական հատորներ, նրա բոլոր ջանքերը դրանց հրատարակման ուղղությամբ ապարդյուն էին անցնում:

Վերջապես, երկար ընդմիջումից հետո մեզ հաջողվեց վերսկսել Կոմիտասի երկերի ժողովածուի հերթական հատորների հրատարակումը: Կարճ ժամանակամիջոցում Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնադրամի նյութական օժանդակությամբ մենք կարողացանք հրատարակել հինգ հատոր՝ 7-ից 11-ը (7-րդը հրատարակվել է պետական պատվերով): Հատորներին մի առանձին արժեք է տալիս այն պարագան, որ այստեղ գետեղված Կոմիտասի հոգևոր գործերի և ժողովրդական երգերի գրառումների մեծ մասը լույս տեսավ առաջին անգամ: Բավական է ասել, որ եթե մինչև այժմ կոմիտասյան ժողովրդական երգերի գրառումներից հայտնի էր շուրջ 400 նմուշ, ապա շնորհիվ նոր հրատարակումների այդ թիվը կհասնի 1800-ի:

Կոմիտասի երկերի ժողովածուի հրատարակման շարունակությունը և ավարտը մեր երաժշտագիտության, և ոչ միայն երաժշտագիտության, գլխավոր և առաջնահերթ խնդիրներից է:

Ուրախալի է, որ մեր դասականների ժառանգության հրատարակման գործին միացել են նաև Սփյուռքի մեր գործընկերները: Վերջերս Կահիրեում լույս տեսավ Տիգրան Չուխաճյանի «Արշակ Բ» օպերայի պարտիտուրը և կլավիրը, որն իրականացրել են երաժշտագետ Հայկ Ավագյանը, ժիրայր Բաբաջանը և Պասկալ Կապելլոնեն: Դա վաղուց սպասված և կարևոր իրադարձություն է: Հուսանք, որ Սփյուռքի մեր գործընկերները կանգ չեն առնի և բոլոր ջանքերը կուղղեն Չուխաճյանի մյուս ստեղծագործությունների հրատարակմանը:

Նշանակալի երևույթ եղավ նաև Կոմիտասի հողվածների և ուսումնասիրությունների լույս ընծայումը անգլերեն լեզվով: Թարգմանությունը և հրատարակումը Վալենտինա Գարսումյանի՝ տաղանդավոր երաժշտի և կազմակերպչի, Գլենդելի «Լարք» երաժշտական ընկերակցության ղեկավարի վաստակն է:

Վերջին տարիներին մեր երաժշտագետները շարունակում էին ակտիվորեն աշխատել հայ միջնադարյան երաժշտության ուսումնասիրության բնագավառում: Այստեղ առաջին հերթին պետք է ասել Աննա Արևշատյանի աշխատությունների մասին: Նրա հետազոտությունների շրջանակները բավական լայն են՝ դա և ծիսական ժողովածուներն են (Մաշտոց, Շարակնոց, Մանրուսում), և՛ առանձին գործիչների երաժշտական գործունեությունը, և՛ զուտ տեսական, ավելի ստույգ՝ գեղագիտական-տեսական խնդիրները: Նրա վերջին աշխատությունը՝ դոկտորական ատենախոսությունը նվիրված է ձայնեղանակների մասին ուսմունքին:

Ուրախալի է, որ այդ բնագավառ են գալիս նաև մեր երիտասարդ երաժշտագետները: Այստեղ առանձնանում են շնորհալի Սիեր Նավոյանի հետաքրքրական ուսումնասիրությունները:

Շարունակում է հետաքրքրություն առաջացնել նաև խազերի խնդիրը: Վերջերս Միացյալ Նահանգներում լույս տեսավ Ն.Թահմիզյանի «Արդի խազագիտությունը» գիրքը, գիտնականի՝ այդ խնդրին նվիրված բազմամյա աշխատանքի յուրատեսակ հանրագումարը: Գրքում հիմնականում տեղ են գտել նախկինում տարբեր ամսագրերում և ժողովածուներում տպագրված հայտնի աշխատությունները: Բայց կան նաև լրացումներ, ճշտումներ, նոր մտքեր:

Լույս տեսավ նաև Արթուր Շահնագարյանի «Խազերի կոմիտասյան վերծանության հայտնագործությունը» գիրքը: Գրքում ներգրավված է արխիվային ծավալուն նյութ՝ կապված այդ բնագավառում Կոմիտասի աշխատանքի հետ: Սակայն գրքի հեղինակի հիմնական հետևությունները և եզրահանգումները մեզ թվում են վիճելի և քիչ համոզիչ:

Չնայած երաժշտական միջնադարագիտության բնագավառում մեր ունեցած լուրջ հաջողություններին, առաջիկայում մեր երաժշտագետների լուծելիք հիմնական խնդիրն է ստեղծել հայ միջնադարյան երաժշտության լիարժեք պատմություն: Նման ընդհանրացնող աշխատության համար պայմաններն արդեն, իմ կար-

ծիրով, բավականաչափ հասունացել են:

Հասունացել է նաև մեր հիմնական եկեղեցական մատյանների՝ Շարակնոց, Պատարագ, Ժամագիրք, հայկական նոտագրությունից եվրոպական նոտագրության փոխադրելու և հրատարակելու խնդիրը: Դա հնարավորություն կտա գիտնականների (այդ թվում օտարազգի գիտնականների) և երաժիշտների լայն զանգվածներին անմիջականորեն հաղորդակից դառնալու մեր անցյալի հոգևոր արժեքներին: «Գանձասար» աստվածաբանական կենտրոնի կողմից 1997 թվականին նախաձեռնված «Շարակնոցի» առաջին հատորի հրատարակումը (խմբագիր Ստեփան Ռոստոմյան), ցավոք, իր շարունակությունը չունեցավ:

Նոր ժամանակների հայ երաժշտության լուսաբանման բնագավառում ազգային երաժշտագիտության աչքի ընկնող հաջողությունների մասին արդեն ասվել է: Սակայն այստեղ ևս կան ցավալի բացեր, որոնք անհրաժեշտ է լրացնել: Այսպես, մինչև հիմա, չնայած Կոմիտասի մասին եղած գրականության առատությանը, մենք չունենք նրա գիտական կենսագրությունը: Նկատելիորեն ձգձգվեց «Կոմիտասի կյանքի և ստեղծագործության տարեգրության» շատ կարևոր աշխատանքը: Նույնիսկ այն, ինչ արդեն արված է «Տարեգրության» հեղինակ Խաչիկ Սամվելյանի կողմից, իսկ պետք է ասել, որ քիչ բան չի արված, նյութական դժվարությունների պատճառով չի կարող լույս տեսնել, չնայած, օրինակ, «Տարեգրության» առաջին հատորը վաղուց արդեն կարող էր հրատարակվել:

Հասունացել է «20-րդ դարի հայ երաժշտության պատմությունը» ստեղծելու անհրաժեշտությունը՝ նկատի ունենալով մեր կյանքում և մեր հայացքներում տեղի ունեցած փոփոխությունները, չկորցնելով, սակայն, անաչառությունը և չմոռանալով այն արժեքների մասին, որոնք ստեղծվել են: Իսկ արժեքավորը շատ էր, չափազանց շատ: Պատահական չէ, որ 20-րդ դարը անվանում են հայ երաժշտության «ոսկեդար»:

Միշտ պետք է հիշել, որ մշակույթի մեջ առաջընթացն ընկալելու առանցքը կուտակումն է, ավելացումը, համալրումը, բայց ոչ երբեք անջատումը, քայքայումը, ոչնչացումը:

«20-րդ դարի հայ երաժշտության պատմության» ստեղծման գործում առավել մեծ դժվարությունները, հավանաբար, կապված կլինեն 1970-1990-ական թվականների երաժշտական երևույթների ուսումնասիրման հետ: Ինչպես հայտնի է, 20-րդ դարի վերջին տասնամյակների հայ երաժշտությունը թևակոխել էր մի նոր փուլ, առաջ էին եկել նոր ոճական ուղղություններ, լայն կերպով կիրառվել են նոր ու նորագույն գրելաձևեր, երաժշտական համակարգեր: Առանց լուրջ տեսական ուսումնասիրությունների այդ բնագավառում հնարավոր չէ հասկանալ և արժեքավորել ժամանակակից հայ կոմպոզիտորների ստեղծագործությունը: Մեր տեսաբանները պետք է լուրջ զբաղվեն այդ խնդիրներով:

Նշեն նաև, որ այդ ուղղությամբ առաջին քայլերն արդեն արվում են: Ես նկատի ունեմ Սվետլանա Սարգսյանի՝ Մոսկվայում հրատարակված «Հայաստանի երաժշտությունը 20-րդ դարի համաշխարհային երաժշտական մշակույթի համատեքստում» ծավալուն ու արժեքավոր ուսումնասիրությունը և Մարգարիտ Ռուխկյանի «Ավետ Տերտերյան» մենագրությունը՝ մեր ազգային ժամանակակից երաժշտության ամենացայտուն ու հետաքրքրական դեմքերից մեկի մասին:

Եվ, վերջապես, հայ երաժշտական ֆուլկլորագիտության մասին:

Կոմիտասի հիմնածավառությունները հետագա զարգացում ստացան մեր անվանի ֆուլկլորագետներ Սպիրիդոն Մելիքյանի, Արամ Քոչարյանի, Միհրան Թումանյանի, Մուշեղ Աղայանի գործունեության մեջ: Նրանց հրատարակած ֆուլկլորային ժողովածուները մտան մեր մշակույթի «ոսկե ֆոնդը»:

Հրատարակվել են նաև Մարգարիտ Բրուտյանի նախապատրաստած Արշակ

Բրուտյանի «Ռամկական մրմունջներ» երկհատորյակը, Ալինա Փահլևանյանի կազմած ժողովածուները՝ «Հայրենի երգեր» և «Թալին» (համահեղինակ՝ Ա.Սահակյան), Մանուկ Մանուկյանի «Մարտունու շրջանի ժողովրդական երգերը» և այլն:

Այժմ հանրապետությունում գործում են երկու երաժշտական ֆուլկլորագիտական կենտրոն՝ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտի ժողովրդական արվեստի բաժինը (ղեկավար՝ Կարինե Խուդաբաշյան) և Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի հայ երաժշտական ֆուլկլորագիտության ամբիոնը (ամբիոնի ղեկավար՝ Ալինա Փահլևանյան):

Բացառիկ արժեք ունի Արվեստի ինստիտուտի ծայնադարանում պահվող ֆոնդը, որը ներառում է շուրջ 20 000 նմուշ ժողովրդական երգ ու նվագ, որոնք գրառված են 1920-ական թվականներից մինչև մեր օրերը: Չայնադարանի ֆոնդերի հիման վրա ժողովրդական արվեստի բաժնի աշխատակիցները ձեռնամուխ են եղել 30 հատորանոց «Հայ ավանդական երաժշտության մատենաշարի» ստեղծմանը: Արդեն պատրաստ են մատենաշարի մի քանի հատորները, չլուծված է մնում դրանց հրատարակման հարցը:

Նույն պրոբլեմի առաջ են կանգնած կոնսերվատորիայի ֆուլկլորագետները, որոնք իրենց արխիվային նյութերի հիման վրա (ծայնադարանը պարունակում է շուրջ 15 000 նմուշ) նախապատրաստել են մի քանի ժողովածու:

Երաժշտական ֆուլկլորագիտության ասպարեզում կատարվում են նաև գիտական ուսումնասիրություններ, հրատարակվել են մեծ թվով հոդվածներ, մասնագետները հաճախ հանդես են գալիս գիտաժողովներում, սակայն համարյա չկան ընդհանրացնող ուսումնասիրություններ: Որպես բացառություն կարելի է նշել Կարինե Չաղացանյանի դոկտորական ատենախոսությունը՝ նվիրված ավանդական երաժշտության ռիթմական առանձնահատկություններին և Լիլիթ Երնջակյանի ծավալուն ուսումնասիրությունը աշուղական սիրավեպերի մասին: Քննության նյութ առնելով աշուղական սիրավեպը, Լ.Երնջակյանը ընդգրկում էր դիտարկումով անդրադառնում է աշուղական արվեստին առհասարակ և նորովի ձևակերպում նրա ծագումնաբանության կարևոր դրույթները:

Ավանդական եղանակներով տարվող ուսումնասիրությունների կողքին կատարվում են աշխատանքներ՝ կապված համակարգչային ծրագրերի օգտագործման հետ: Ժամանակակից երաժշտագիտական մտքին համընթաց արվեստի ինստիտուտի ֆուլկլորագետները ձեռնամուխ են եղել «Հայ ավանդական երաժշտության համակարգչային բանկի» ստեղծման աշխատանքներին (ղեկավար՝ Դոմինիկոս Պիկիջյան): Այդ ծրագրի շրջանակներում ինստիտուտի ծայնադարանային ֆոնդի հարստագույն նյութը կգրանցվի համակարգչի հիշողության մեջ ըստ ժանրային, տարածքային, կատարման կերպի, կատարողի, կառուցվածքի և այլ անհրաժեշտ տվյալների: Դա, անշուշտ, կնպաստի այդ բնագավառում կատարվող հետագա ուսումնասիրություններին:

Նույն բնույթի աշխատանքներ կատարվում են նաև կոնսերվատորիայում: Երևի, անհրաժեշտ է, որ այդ աշխատանքները կատարվեն կոորդինացված ձևով:

Հայագիտության զարգացման ուղղությամբ մեր բոլոր ծրագրերը կմնան թղթի վրա, օղում կախված, եթե արմատապես չփոխվի գիտության ֆինանսավորման պետական քաղաքականությունը:

Ես հասկանում եմ, որ մենք ապրում ենք անցման շրջանում: Սակայն այդ շրջանը երկարեց, դրա վերջը չի երևում, և մենք տագնապով ենք նայում գիտության ապագային:

Այս ոչ այնքան էլ ուրախ նոտայով թույլ տվեք ավարտել իմ ելույթը: